

Sindikati u procijepu između radnika i poslodavaca

(O polemici u *International Journal of Social History*,
1989, br. 1)

ISKRA IVELJIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, SFRJ

Vrlo zanimljiva i poticajna rasprava o ulozi sindikata u radničkom pokretu Velike Britanije u drugoj polovici 19. i na početku 20. stoljeća vodila se na stranicama časopisa *International Review of Social History*, XXXIV, 1989, god., br. 1, u izdanju Instituta za socijalnu historiju u Amsterdamu. Sudionici te rasprave renomirani su britanski i američki znanstvenici, poimence Jonathan Zeitlin (Sveučilište u Londonu, Birkbeck College), Richard Price (Sveučilište u Marylandu, Odsjek za historiju) i James E. Cronin (Boston College, Odsjek za historiju).

Polemika što ju je potakao Zeitlin napadom na historiografiju koju naziva »rank and filism«* svoja je istraživanja usredotočila na akcije radnika, »običnih« članova sindikata, ističući strukturalnu suprotstavljenost njihovih interesa i stavova sindikalnog vodstva i birokracije. Istaknuti su predstavnici toga pristupa: Bob Holton, James Hinton, Keith Burgess, Richard Hyman, Richard Price i James Cronin.

J. Zeitlin je u svom članku (»'Rank and Filism' in British Labour History: A Critique«, str. 42—61) oštro kritizirao navedeni pristup. Prema njegovom mišljenju, on je rezultat razočaranja tzv. Nove ljevice razvojem britanskih sindikata kasnih 60-ih i ranih 70-ih godina 20. stoljeća, jer u tom razdoblju oni djeluju kao sastavni dio kapitalističkog sustava. Takva interpretacija usmjerila je historičare-ljevičare na proučavanje izdvojenih, buntovnih perioda britanskoga radničkog pokreta i prenaplašavanje uloge neformalnih radničkih organizacija i akcija sindikalnog članstva, a sindikalno organiziranje i proces kolektivnog pregovaranja promatrao se samo kao institucionalni oblik industrijskog konflikta srž kojega je u srazu kapitala i rada, klasnoj borbi poslodavaca i radnika. Zeitlin tvrdi kako se »rank and filism« u određenom pogledu, shvaćanjem sindikalnog vodstva i birokracije kao pregovaračkih partnera poslodavaca a ne kao zastupnika radnika, nastavlja na Gramscijevu kritiku sindikata kao

* Riječ je izvedena od »the rank and file« (engl.) — ljudstvo, običan svijet. U nedostaku primjerenog prijevoda u tekstu ću rabiti izraze »rank and filism« kao imenicu i »rank and filist« kao pridjev, kad budem spominjala rečenu interpretaciju.

institucije kapitalističkog sustava. U svakom slučaju, u »rank and filism« interpretaciji riječ je o strukturalnom i samim time neizbježnom sukobu vodstva i članstva, ukorijenjenom u procesu kolektivnog pregovaranja i kontradiktornom položaju sindikata u kapitalističkom društvu. Sudjelovanjem u pregovorima s poslodavcima ili državom, vođe sindikata suočavaju se s čvrstom strukturom sustava industrijskih odnosa u kojoj su sindikati partneri a ne zastupnici radništva, što ih vodi ka sukobu s militantnim članstvom.

Zeitlin je osporio takvo viđenje sindikata, ističući kako nije točno mišljenje da pregovaranje vodi vodstvo sindikata ka umjerenoj poziciji i neminovno ga sukobljava s borbenim članstvom; štoviše, upravo formalna organizacija i centralna koordinacija osiguravaju radništvu bolji položaj naprema poslodavcima. Time on umanjuje ulogu autonomne radničke regulacije i neformalnog organiziranja a radničkom buntu pridaje značaj nesvrhovitog spontaniteta i iracionalnosti. Tako je otvorena važna polemika o značenju institucionalnosti, drugim riječima o dilemi može li institucija, u ovom slučaju sindikat, potpuno reprezentirati svoje članstvo i braniti njegove interese, ili je svakoj instituciji inherentna barem djelomična aberacija i alijenacija ne samo od interesa već i od svjetonazora članstva. To bi na primjeru sindikata značilo da su se njegovo vodstvo i birokracija preuzimanjem prerogativa pregovaranja udaljili od izvorne borbenosti radništva i njegova klasnog antagonizma spram poslodavaca, postavši umjerenim i oportunističkim »foteljašima« zainteresiranim za vlastitu sindikalno-birokratsku karijeru. Zeitlin marginalizira tezu o antagonističkim klasnim interesima radnika i poslodavaca, upozoravajući na oblike njihove suradnje kao stranaka zainteresiranih za neometano odvijanje procesa rada, te na heterogenost interesa same mase članstva, koja dovodi do čestih slučajeva da radnici ističu zahtjeve koji su nauštrb drugih radnika, čak članova istog sindikata.

Premda Zeitlinova relativizacija klasnog sukoba te prenamaglašavanje značenja formalnih institucija ne moraju u cijelosti biti prihvatljivi, neke njegove postavke vrlo su poticajne i upozoravaju na složenost i bogatstvo povijesne zbilje; to se odnosi na slojevitost i heterogenost samog radništva i na praktičan pristup klasnim antagonizmima i radničkoj klasnoj solidarnosti. Sasvim je izvjesno da masa članstva ne brani uvijek za nju pomalo apstraktne, opće klasne interese, već se bori za konkretne, njoj bliske i važne interese.

Upravo na temelju tih konkretnih, posebnih interesa Zeitlin umanjuje suprotstavljenost članstva i vođa sindikata. Naime, on tvrdi kako je često izvor sukoba bio nerazmjer u širini pogleda, jer je članstvo ustrajalo na partikularnim a vodstvo na općim interesima. Vodstvo sindikata upravo se i moglo, zahvaljujući potrebi središnje institucionalne koordinacije, izdići iznad specifične, lokalne razine. Ono nije svojim interesima bilo otuđeno od radništva već je davalo prednost općem pred partikularnim. Dakako, Zeitlin ima djelomice pravo, ali previše pažnje pridaje toj razlici u vidokrugu i prioritetima.

Nadalje, Zeitlin poriče i isključivu militantnost radnika i umjerenost vodstva navodeći kako nije teško zamisliti i sukob ideološki motiviranih vođa i umjerenog članstva željnog suradnje s poslodavcima. Štoviše, interne konflikte u sindikatu Zeitlin predstavlja ne kao sukob članstva i vodstva nego etabliranih vođa i potencijalnih lidera-rivala koji za svoju strategiju nastoje mobilizirati članstvo. Mada sam Zeitlin ne rabi pojam »interesna skupina« koji mu imputira Price, on dobro ilustrira Zeitlinovu zamisao da interne rasprave o strategiji pregovaranja nisu manevri u političkoj borbi za sindikalne položaje već su dio

frakcijskih borbi, aktivni sudionici kojih ne mogu neproblematično biti pripisani masi članstva. No, Zeitlin nije objasnio zašto frakcijske borbe ne mogu biti vezane i uz nastojanja da se postignu sindikalne funkcije.

Na kraju je svoje prigovore »rank and filist« pristupu Zeitlin sažeo u četiri temeljne primjedbe:

- a) suprotstavljanje članstva i vodstva sindikata krajnje je rizičan postupak, jer je razdjelnica između tih dviju skupina nejasna;
- b) nije moguće čak ni uopćeno govoriti o borbenom članstvu i oportunističkom vodstvu;
- c) uloga centralne koordinacije i formalnih institucija nezaobilazna je u radničkoj kontroli rada;
- d) vodstvo čak i najautoritarnije strukturiranih sindikata bilo je prijemljivo za zahtjeve »odozdo«.

Odbacivši potpuno »rank and filism«, Zeitlin je ponudio analizu intrinsečne i ekstrinsečne problematike sindikata. Izvanjsku stranu sukoba čini potreba i za opozicijskim stavom prema poslodavcima i državi, i za pregovorima s njima. Na internom se planu taj položaj sindikata očituje kao tendencija ka centralizaciji i mobilizaciji članstva za sindikalnu politiku. Iz toga je vidljivo da je Zeitlinov interes za sindikalnu problematiku uskog dometa, pretežno ograničen na istraživanje industrijskog konflikta, posebice sukoba u samom sindikatu. Richard Price (»'What's in a Name?' Workplace History and 'Rank and Filism'« str. 62—77) ne slaže se s Zeitlinovom kritikom »rank and filist« pristupa, odgovarajući kako je opasno promatrati sindikalne sukobe kao borbu etabliranog vodstva i interesnih skupina, jer se time ne objašnjavaju akcije članstva a uz to i ne postoje dokazi organizacijske koherencije na toj razini. Što se militantnosti vođa tiče, autor ističe kako to i nije neka novost u istraživanju ali se njihova borbenost nikako ne može smatrati pravilom. Price priznaje da formalno organiziranje pomaže radnicima da steknu veći upliv nad procesom rada, no upravo je u tim pitanjima vrh sindikata manje borben od baze. Sindikalno vodstvo doista i može uvažavati zahtjeve članstva, no i tu se empirijski podaci razlikuju od slučaja do slučaja pa bi se moglo reći da to većma zavisi od upravne strukture samog sindikata.

Najozbiljnije i najdalekosežnije prigovore Zeitlinovu pristupu Price uobličava u pridjeve: ahistoričan i sociološki, podsjećajući da su kategorije koje Zeitlin rabi otvorene raspravi i često historijski problematične, a Zeitlinova nova paradigma ne mari za historijski kontekst, jer nije izvjesno da se empirijski podaci daju jednostavno uklopiti u pojmove »centralizacija«, »mobilizacija« i sl.

Potom Price spočitava Zeitlinu što socijalnoj historiji radničke klase pretpostavlja historiju institucionalnih odnosa. Historija institucija ima važno mjesto u radničkom pokretu kao čimbenik njegove dinamike, ali to ne opravdava nametanje institucija kao determinanti kojima pripada empirijski i konceptualni primat u objašnjavanju. Takav pristup postavlja instituciju kao zadanu veličinu, zanemarujući njezin nastanak i razvoj, pa bi tako bilo teško obuhvatiti radničku povijest prije nastanka formalnih radničkih institucija. S druge strane, neoinstitucionalizam nije poželjan ni stoga što ne može integrirati niz područja istraživanja otvorenih prodorom socijalne historije poput: historije žena, popularne kulture, života u društvenoj zajednici i sl. Price naziva Zeitlinov model

konzervativnim, jer prati samo historiju pobjednika, lokalnih i nacionalnih establishmenata, a zaboravlja da je taj »prirodni poredak« rezultat povijesnih procesa u kojima je bilo i gubitnika čija strategija ili akcija nije bila manje racionalna od pobjedničke.

Price se stoga zalaže da se prebrodi trenutna kriza historije radničkog pokreta nastala uslijed novih istraživanja koja su ugodnu »sigurnost« jednostavnih i jednostranih ocjena zamijenila složenošću društvenih odnosa. No, umjesto sužavanja fokusa istraživanja na formalne institucije valjalo bi, s pravom smatra Price, nastojati obuhvatiti radnički pokret u svoj njegovoj kompleksnosti u obitelji, široj zajednici (lokalnoj i nacionalnoj) i radnom mjestu te ga povezati s područjima kao što su historija žena, popularne kulture, slobodno vrijeme i ostala.

Slično Priceu, ali mnogo odmjereneje, Zeitlinu je odgovorio i James Cronin («The 'Rank and File' and the Social History of the Working Class», str. 78—88) ističući, kao prvo, da Zeitlin neopravdano osporava cjelinu jedne interpretacije, a kao drugo, da ne diferencira dovoljno zastupnike toga pristupa. On ozbiljno zamjera Zeitlinu ignoriranje činjenica koje se očituju u relativizaciji suvremenih svjedočanstava. Naime, Zeitlin ne priznaje burnost razdoblja 1910—1920. u radničkom pokretu Velike Britanije, a suvremene iskaze marginalizira tezom da je riječ o razdoblju konfuzije u kojem su se minorni pokreti mogli činiti važnim pa im se obraćala pretjerana pažnja. Cronin zamjera Zeitlinu i što su mu prigovori preopćeniti i temeljeni na nedostatnim empirijskim podacima a fokus istraživanja vrlo ograničen.

Uz to, tvrdi Cronin, Zeitlin nije u pravu što »rank and filist« pristupu pridaje niz zajedničkih postavki, jer je glavna objedinjavajuća karakteristika tih historičara bila reakcija na dotadašnju historiografiju u kojoj je radnički pokret figurirao većma kao institucionalna historija sindikata, socijalnih skupina i stranaka. Impetus kvalitativno novim istraživanjima dali su prvenstveno E. Hobsbawm i E. Thompson, šireći okvire ka socijalnoj historiji. Neosporno je da je historija radničkog pokreta prešla nekadašnje granice i tekuća rasprava zapravo je nezadovoljstvo njezinom fragmentacijom i nedostatkom univerzalnog modela koji bi sredio empirijski nered nastao kumulacijom recentnih socijalno-historijskih istraživanja, no Zeitlinov pristup prerani je poziv na intelektualno zatvaranje.

Na upućene mu kritike Zeitlin («'Rank and Filist' and Labour History: A Rejoinder to Price and Cronin», str. 89—102) odgovara kako nije osporavao domete »rank and filist« pristupa već njegovu paradigmatičnost. Smatra da Price i dalje previđa heterogenost vodstva a prenamaglašava homogenost članstva te napose zanemaruje podjele u samom sindikatu (prema zanimanju, etnicitetu, spolu . . .). Potom ponavlja i produbljava svoju tezu da su historijski relevantni rezultati postignuti strategijom ili institucijom, a odriče značenje neostvarenim namjerama i pogrešnim procjenama. Otuda i nezaobilazno i presudno značenje pregovora i središnje koordinacije za uspješnu radničku kontrolu rada. Zeitlin se naročito trudi da dokaže kako proces pregovaranja nimalo nije ojačao pozicije poslodavaca nauštrb radnika.

Odgovarajući na prigovore o udaljavanju od socijalne historije, Zeitlin primjećuje kako između akcije radništva i socijalne historije radničke klase navodno postoji velika konceptualna praznina, jer što su historičari pomnije istraživali iskustva radnika, bilo na radnom mjestu, bilo u društvenoj zajednici, »to je

manje bivala plauzibilnom predodžba o radničkoj klasi kao latentnom kolektivitetu ujedinjenom objektivnim zajedničkim interesima, a istaknutijom je postajala uloga institucija poput sindikata, političkih stranaka i države u određivanju promjenljivih obrisa kolektivne akcije i identiteta« (str. 100). U tom je smislu i koncept radničke klase inherentno teleološki, uzme li se kao analitička kategorija a ne kao opisni pojam. Teleologija se sastoji u tome što se od radnika očekuje da prihvate zajedništvo interesa koje proizlazi iz njihova objektivna položaja u društvu, čak iako su organizacioni i politički izraz toga interesa vrlo varijabilni.

Stoga, zaključuje Zeitlin, s perspektive radnog mjesta industrijske odnose u Velikoj Britaniji manje su oblikovale akcije neformalnih socijalnih grupa i impersonalni socio-ekonomski procesi, a više institucionalne snage poput sindikata, poslodavaca i države.

Zeitlin tvrdi kako se ne zalaže za povratak institucionalizmu u interpretaciji H. A. Clegga, A. Foxa i A. F. Thompsona, već je samo pristalica napuštanja teleoloških pristupa, poput onog kako je razvoj sindikata rezultat čvrste asocijativne zrelosti radnika, te determinističke postavke o objektivnim interesima socijalnih skupina. Svoj pristup Zeitlin naziva neoinstitucionalističkim, a temeljna mu je teza da uloga institucija ne može biti određena ekonomskim procesima, s obzirom na to da oni dopuštaju različite institucionalne oblike, ni socijalnim interesima jer njih preobražava djelovanje samih institucija. Neoinstitucionalizam uspješno proučava i historiju radničkog pokreta, jer prije stvaranja formalnih radničkih organizacija svoju pažnju može usredotočiti na probleme poput parlamentarnog zakonodavstva, sudstva, cehova, političkih grupacija, vjerskih organizacija i sl. Doduše, priznaje Zeitlin, više se ne mogu zaobići istraživačke teme socijalnohistorijskog određenja, ali ni socijalni odnosi na radnom mjestu, u obitelji ili društvenoj zajednici ne mogu se shvatiti bez osvrta na djelovanje formalnih institucija.

Na kraju, Zeitlin se odvažio i na osporavanje historije radničkog pokreta u cjelini tvrđnjom da bez teorijske pretpostavke radništva kao klase, kolektiviteta sa zajedničkim interesima, nema razloga ni postojanju unificirane historijske poddiscipline koja bi se tim područjem bavila.

Ta polemika između Zeitlina s jedne, i Pricea i Cronina s druge strane, značajna je ne samo stoga što razlaže neka temeljna pitanja vezana uz historiju radničkog pokreta Velike Britanije, a koja su metodološki relevantna i za historiju radničkog pokreta uopće, već zato što pokreće raspravu o nekim važnim, općim pitanjima suvremene historiografije. Prvenstveno se to odnosi na ulogu i domet socijalnohistorijskih istraživanja te na pitanje o značenju institucija. Očito je da je hiperproduktivna socijalna historija svojim ne više mikro, već ponekad upravo pikro-istraživanjima iznijela svu složenost prošle stvarnosti i tako osporila historiografski konformizam koji se najlakše prepoznaje pojednostavnjenim pristupom prisposobivim crno-bijeloj tehnici. S druge strane, obilje radova relativno specifičnog i dotad zanemarenog fokusa istraživanja (radovi o marginalnim socijalnim skupinama, studije o društvenim odnosima i svakodnevnom životu) uvelike su novim pristupom pa čak i odabirom tema obogatili predodžbu o životu i svjetonazoru radništva, a takvo bogatstvo novih podataka i spoznaja teško je sažeti u jednoznačnu interpretaciju. Istina je da su socijalnohistorijska istraživanja potvrdila složenost i slojevitost radničke klase,

i u tom pogledu Zeitlin je u pravu što problematizira takav jedinstven, jednoznačan i objedinjavajući pojam. Čini se da su doista u nepovrat prošla vremena kada se moglo rabiti termine: »radnička solidarnost«, »radnička klasa«, »klasna borba«, ili pridjeve »napredno i revolucionarno« općenito, a priori, a da se ne objasni o kojem se sloju radništva govori, u čemu se sastoji njegova naprednost i revolucionarnost (jer činjenica da ono nije vlasnikom sredstava za proizvodnju ne čini ga sama po sebi progresivnim) i napose o kojoj je konkretnoj historijskoj situaciji riječ. Izvjesno je, dakle, da teleoidologija (teleologija plus ideologija) ne smije biti zamjenom za socijalnohistorijska istraživanja usmjerena punini prošle zbilje. Nije stoga naodmet imati na umu kako je i samo radništvo heterogeno, često oportunističko i zainteresirano za obranu vlastitih interesa, makar i na štetu ostalih klasnih suboraca. Zato je poticajna i krajnje pronicljiva Zeitlinova tvrdnja kako su radnici vezani za poslodavce složenim i promjenjivim vezama suradnje i sukobljavanja, te kako izvan revolucionarne situacije radništvo nije uvijek suočeno s jasnim izborom između emancipacije i prilagodbe.

Međutim, ono što neosporno ingenioznom Zeitlinu nedostaje jest odmjerenoost. Premda nije zahvalno davati procjene takvog tipa, čini mi se da je u svojoj kritičnosti Zeitlin pretjerao dospjevši na tlo negacije. Opravdana skeptičnost prema apriornoj revolucionarnosti radničke klase i industrijskim odnosima isključivo kao izrazu klasne borbe, prerasla je u osporavanje historije radničkog pokreta, negiranje uloge socio-ekonomskih procesa u oblikovanju institucija te najvećma u hipertrofiranje značenja institucionalnosti. Moglo bi se reći da se u Zeitlinovoj verziji institucija pojavljuje kao Institucija — počelo cjelokupnosti društvenih odnosa u kojoj je sažeta njihova bit. Tako, ponešto pojednostavnjeno rečeno, Zeitlin složenost socijalne historije zamjenjuje formalističkom historijom institucija. Stoga se lako suglasiti s Croninom da je riječ o intelektualnom zatvaranju, jer bogatstvo i neposrednost socijalne historije (geslo koje bi moglo biti da joj »ništa ljudsko nije strano«) ustupa pred determinističkom historijom institucija.

Koliko Zeitlin postaje pristran kad je riječ o instituciji pokazuje i njegovo inzistiranje na relativnosti oporbe radništva i vodstva sindikata, što svakako valja uzeti u obzir, ali položaj običnog radnika i vođe teško da je bio isti, kao i na tezi kako vodstvo nije birokratizirano i oportunističko te da je izvor rjeđe razlika u gledištima vođa i članova u perspektivi; zahvaljujući rukovodećem položaju vodstvo ima širinu pogleda i brani opće interese cijelog sindikata. Premda u tome ima istine, Zeitlin odbija vidjeti mogućnost da se vodstvo birokratizira, uslijed funkcije i samim načinom života udaljava od »običnog« radnika. Brani li doista vrh uvijek interese radnika ili i svoju fotelju? Sigurno je da vodstvo nije krivo što se svi zahtjevi članstva nisu dali provesti u djelo, i izvjesno je da se u pregovorima s poslodavcima ustrajalo samo na onom što se realno moglo i dobiti, no valja imati na umu i protupitanje: koliko vodstvo sindikata, po svom položaju u većini udaljeno od baze i zaštićeno barem u 20. stoljeću sigurnim kancelarijskim zidovima, koje na ravnoj nozi pregovara s poslodavcem i državom, doista može iskreno zastupati »običnog« radnika? Uostalom, možda i nije naodmet, premda baš nije »znanstveno« ni »historijski«, podsjetiti na naše suvremene sindikate i njihovo vodstvo koje se toliko birokratiziralo i pretvorilo u funkcionare da se uopće ne može snaći

u tendencijama demokratizacije pa se suočava s akcijama članstva koje se očituju u organiziranju štrajkova mimo sindikata te u krajnjoj liniji u formiranju novih, nezavisnih sindikata.

Možda nije naodmet mala digresija o odnosu historičara prema nasljeđu historiografije. Naime, Zeitlin se izrazito negatorski odnosi prema cjelokupnosti jednog pristupa. Posve je razumljivo da postoje razni pristupi od kojih nijedan nije savršen te da nova generacija historičara u oštri kritički rakurs uzme nasljeđe stare. Ipak postoji, čini mi se, važna razlika između historiografije i umjetnosti, jer novi naraštaj mladih umjetnika u potrazi za vlastitom vizijom svijeta svoj identitet može graditi i na osporavanju tradicijom posredovanih vrijednosti. Dok u umjetnosti takva negacija može biti, i vrlo često jest, plodonosna, historičari ne mogu sebi dopustiti da potpuno odbace domete pret hodnika jer se više-manje moraju na njih osloniti. Bez dostignuća tradicionalne historiografije, ni zanat socijalnog historičara ne bi bio moguć. Stoga se pomalo neugodno doima isključivo negativni naboj Zeitlinove polemike.

U polemici je ponovo dotaknuta i vječna dvojba o odnosu empirijskog i teorijskog u povijesnoj znanosti, jer je Zeitlinu spočitavana ahistoričnost i sociolozima primjerena općenitost. Price se s pravom zapitao u kojem obimu pojmovi poput koordinacije, centralizacije i mobilizacije mogu biti dosljedno sadržajno popunjeni konkretnim podacima. Nije potrebno, a ni moguće, detaljno raspravljati o toj dilemi, jer je vječna i nerješiva na svima zadovoljavajući način. Što se konkretne rasprave tiče, moglo bi se reći da je Zeitlinu lako s općeg stajališta dijeliti uopćene savjete, no izvjesno je da se bez globalne koncepcije golim empirijskim podacima dadu podupirati kontradiktorna gledišta.

Premda se Zeitlinu može uputiti niz zamjerki, mora se priznati da su neke njegove teze vrlo pronicljive, primjerice kako je radnička klasa heterogen pojam, članstvo sindikata često oportuniје od vođa a analiza industrijskog konflikta isključivo kroz prizmu klasne borbe radnika i poslodavaca vrlo pojednostavnjena. Mada sam već istakla da se ne slažem s Zeitlinovom ponešto neodmjerenom kritikom, posebice s osporavanjem historije radničkog pokreta uopće, ni s njegovim neoinstitucionalističkim pristupom (rekla bih da je upravo tu i najneuvjerljiviji), načelno bih prihvatila postavku da se odnos radnika i poslodavca očituje kao složen i promjenjiv koneks suradnje i sukoba.

U svakom slučaju, Zeitlinu možemo zahvaliti što je svojim provokativnim tezama dao poticaj i unio dinamiku u historiju radničkog pokreta pa se zasigurno na tom području mogu očekivati nova promišljanja.